

DVŮR HABSBURSKÝCH ARCIVÉVODKYŇ A JEHO REFORMA V ROCE 1563¹

JAROSLAVA HAUSENBLASOVÁ

Problematika panovnického dvora v raném novověku přitahuje již několik desetiletí pozornost historiček a historiků řady evropských zemí a tento trend ovlivnil výrazně i českou badatelskou obec. Svým podílem do něj přispěla hned v jeho počátcích i letošní jubilantka, PhDr. Eva Drašarová, CSc., jíž je věnováno toto číslo časopisu *Paginae historiae*. Její zájem přilákal dvůr císaře Rudolfa II.,² který se dodnes pro svou atraktivitu udržuje na vrcholu žebříčku oblíbených témat vydávaných publikací.³ Přestože se v posledních letech zájem badatelů obrací i k období, jež době vlády Rudolfa II. v Čechách předcházela, tedy k působení dvorského okruhu arcivévodky Ferdinanda II., zvaného Tyrolský, v letech 1547–1567,⁴ zůstává stále mnoho témat spojených s dvorskou problematikou raného novověku nezpracováno. To se týká především dvorů manželek a dcer habsburských panovníků 16. století. Tento příspěvek by proto rád upozornil na písemné prameny, díky nimž můžeme nejen částečně rekonstruovat podobu jednoho z významných evropských ženských dvorů 16. století, ale učinit si také představu o životě, který se na něm odehrával. Jedná se o seznamy dvora a dvorní řády, které vydal Ferdinand I. ve snaze reformovat dvorský aparát svých dětí a zejména dcer a navázal tak na svou celoživotní snahu o vytvoření funkční

- 1 Tato studie vznikla jako výstup z projektu „Anna Jagellonská – česká královna v renesanční Evropě, 1503–1547“, podpořeného Grantovou agenturou České republiky, číslo grantu 18-63643S, řešitel Jaroslava Hausenblasová.
- 2 Brázdová, Eva: *Dvůr Rudolfa II.*, nepublikovaná diplomová práce, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, 1982; Drašarová, Eva: *Dvůr Rudolfa II. Příspěvek k organizaci a personální skladbě dvora středoevropských Habsburků v 16. a na počátku 17. stol.* In: *Sborník prací Státního ústředního archivu v Praze* 2, 1989, s. 42–86.
- 3 Tento zájem potvrdily i dvě mezinárodní výstavy: *Prag um 1600. Kunst und Kultur am Hofe Kaiser Rudolfs II.* Ausstellungskatalog, 2 Bde., Freren 1988; Fučíková, Eliška a kol. (eds.), *Rudolf II. a Praha. Císařský dvůr a rezidenční město jako kulturní a duchovní centrum střední Evropy.* Praha 1997, stejně jako i řada studií vydávaných v časopise *Studia Rudolphina* od roku 2001 a pramenná edice: Hausenblasová, Jaroslava: *Der Hof Kaiser Rudolfs II. Eine Edition der Hofstaatsverzeichnisse 1576–1612.* Prag 2002 (*Fontes historiae artium IX*).
- 4 Nejnověji Kubíková, Blanka – Hausenblasová, Jaroslava – Dobalová, Sylva (eds.): *Arcivévodka Ferdinand II. Habsburský. Renesanční vladař a mecenáš mezi Prahou a Innsbruckem*, výstavní katalog. Praha 2017, zde i aktuální seznam literatury.

státní správy, jejíž součástí byl i složitý komplex jednotlivých dvorů habsburské rodiny.⁵

Manželství Ferdinanda I. a Anny Jagellonské bylo uzavřeno 26. května 1521 v Linci a bylo výsledkem dlouholetého jednání mezi habsburským a jagellonským rodem.⁶ Zpočátku se zdálo, že tento svazek zůstane bez potomků, protože první dítě, dcera Alžběta, se narodilo až za pět let. Důvodem pro tuto zdánlivou neplodnost bylo s největší pravděpodobností časté odloučení obou manželů, protože Ferdinand I. byl zejména v počátcích vlády často vázán povinnostmi v Říši a svoji manželku ponechával v rakouských zemích jako místodržící. Rok 1526 však znamenal významný mezník v životě manželského páru. Útok osmanských vojsk a smrt Ludvíka Jagellonského po prohrané bitvě u Moháče způsobil uprázdňení dvou významných evropských trůnů, uherského a českého, které se Ferdinandovi podařilo postupně získat. Současně také svitla reálná naděje, že zakladatel podunajské monarchie bude moci zajistit kontinuitu její existence a vládu v habsburském rodě i pro budoucí časy. Jeho manželka Anna porodila od roku 1526 do roku 1547 celkem 15 dětí, z toho 4 syny a 11 dcer.⁷

K okolnostem narození jednotlivých dětí, k jejich výchově a vzdělání existuje řada dobových zpráv. Již samotný fakt, že přišly na svět v různých místech habsburského soustátí, vypovídá o náročném životním stylu královny Anny a složité logistice, jíž musela neustále řešit, když cestovala mezi residencemi.⁸ Kromě Vídně, kde se narodil nejstarší syn a následník trůnů Maxmilián (1527), nejmladší syn Karel (1540) a některé z jejich sester, byl její oblíbenou residencí Linec. Zde spatřila světlo světa prvorozená Alžběta (1526) a také syn Ferdinand, později zvaný Tyrolský (1529). Královna pobývala však často i v innsbruckém hradu, neboť ten byl z bezpečnostních důvodů určen za stálé sídlo jejích dětí.⁹ O časté přítomnosti Anny v Pra-

---

5 Soupis všech dvorských řádů, seznamů dvora a instrukcí Ferdinanda I. a edici některých z nich přinášejí Wührer, Jakob – Scheutz, Martin (eds.): *Zu Diensten Ihrer Majestät. Hofordnungen und Instruktionbücher am frühneuzeitlichen Wiener Hof*. Wien – München 2011. Literaturu ke dvorním řádům Ferdinanda I. shrnuje nejnověji Hausenblasová, Jaroslava: *Dvorské řády Ferdinanda I.* In: Václav Bůžek – Rostislav Smíšek (eds.): *Habsburkové. Země Koruny české ve středoevropské monarchii 1526–1740*. Praha 2017, s. 346–348.

6 Heilingsetzer, Georg: *Ein Baustein zur Entstehung der Habsburgermonarchie. Die Hochzeit Erzherzog Ferdinands in Linz (1521)*. In: *Kaiser Ferdinand I. 1503–1564. Das Werden der Habsburger Monarchie*, Ausstellungskatalog, ed. W. Seipet. Wien 2003, s. 67–75.

7 Kohler, Alfred: *Ferdinand I. (1503–1564). Kníže, král a císař*. Praha 2017, s. 73–80.

8 Hausenblasová, Jaroslava: *Anna Jagellonská – manželka Ferdinanda I.* In: Bůžek, Václav – Smíšek, Rostislav (eds.): *Habsburkové. Země Koruny české ve středoevropské monarchii 1526–1740*. Praha 2017, s. 221–223.

9 Táž: *Soukromí jako obřad. Rituály a ceremoniál na dvoře Anny Jagellonské*. In: Nodl, Martin – Šmahel, František (eds.), *Rituály, ceremonie a festivity ve střední Evropě 14. a 15. století (Colloquia mediaevalia Pragensia 12)*. Praha 2009, s. 97–108, zde s. 106.

ze svědčí místa narození hned čtyř z nich: dcer Anny (1528) a Marie (1531) a syna Johana (1538), který však již v následujícím roce zemřel. Jako poslední spatřila na Pražském hradě světlo světa Johana, jejíž porod však královna zaplatila svým životem dne 27. ledna 1547.¹⁰

Ferdinand s Annou věnovali výchově svých dětí velkou pozornost. Pro jejich zaopatření byl zřízen menší dvůr, který svojí strukturou v mnohém připomínal hofštát panovníka. Byl však mnohem menší a povinnosti členů dvora se soustřeďovaly především na péči o budoucího vladaře a jeho sourozence. Podle dvorního řádu z roku 1529 stál v jeho čele nejvyšší hofmistr dohlížející na chod celého dvora, který měl celkem 47 členů, a to zejména na kuchaře, vrátné (dveřníky) a dvorního kaplana. Nejvyšší hofmistryně byla zodpovědná za urozené komorné a chůvy, které se staraly o královské děti, a také za služebné ženy, tj. např. pradelnu, kuchařku, topičku a „Kuewarterin“. Pro obveselení dětí zde byli i trpaslík a trpaslice a hlídači ptáků. Děti měly k dispozici také své osobní lékaře a preceptor.¹¹ V roce 1538, kdy dvůr čítal již 62 osob,¹² vydal král Ferdinand nové nařízení, jímž zřídil pro své syny Maxmiliána a Ferdinanda společný dvůr¹³ a jejich výchova a vzdělání tak byly odděleny od výchovy jejich sester, které měly rovněž samostatný dvůr.¹⁴

Obvykle se uvádí, že Anna vedla své děti odmala ke skromnosti v jídle a pití: často dostaly místo normálního jídla jen černý chleba a vodu, slabé pivo nebo kyselé víno. V rodině a na dvoře byl také přísně dodržován půst.¹⁵ Z pramenů však víme, že při nákupu látek a doplňků neváhala vynaložit pro své dcery značné sumy, zejména pokud se jednalo o pořízení výbavy pro nastávající nevěsty. Právě z takových doložených účtů se dozvídáme, že později doprovázely některé ze star-

10 Seznamy dětí Anny a Ferdinanda s uvedením jejich základních životopisných dat byly ve své době kaligraficky i umělecky ztvárňovány. K nim patří např. soupis od Balthasara Engelprunnera v rukopisu Rakouské národní knihovny, Cod. Ser. n. 3981, před rokem 1562 – viz: Kaiser Ferdinand I. 1503–1564, s. 461 (č. kat. VII.11).

11 Haus-, Hof- und Staatsarchiv (HHStA), Wien, fond Obersthofmeisteramt Sonderreihe (OMeA SR), kart. 181/7, fol. 1–9; edice: Wührer, J. – Scheutz, M. (eds.): Zu Diensten Ihrer Majestät, s. 367–374.

12 HHStA, OMeA SR, kart. 181/11, fol. 1–6.

13 HHStA, OMeA SR, kart. 181/12, 1538, 13. Oktober, Linz: Instruktion König Ferdinands I. für den Hofstaat der Erzherzöge Maximilian und Ferdinand, fol. 1–21 – edice viz Wührer, J. – Scheutz, M. (eds.): Zu Diensten Ihrer Majestät, s. 451–466; HHStA, OMeA SR, kart. 181/14: 1539, 1. April, Wien: Hofstaat der Erzherzöge Maximilian und Ferdinand, fol. 1–10.

14 Seznam společného dvora syna Johana a jeho sester: HHStA, OMe SR, kart. 181/13: 1538, 23. Oktober: Hofstaat des Erzherzogs Johann und von fünf Erzherzoginnen zu Innsbruck, fol. 1–5.

15 Holtzmann, Robert: Kaiser Maximilian II. bis zu seiner Thronbesteigung (1527–1564). Ein Beitrag zur Geschichte des Überganges von der Reformation zur Gegenreformation. Berlin 1903, s. 24; Schreiber, Georg: Die Hofburg und ihre Bewohner. Wien 1993, s. 56–57.

ších dcer královnu také do Prahy. Bylo tomu zejména v letech 1543–1547, kdy zde Anna s menšími přestávkami pobývala trvale.¹⁶ Po její smrti v lednu 1547, v době propukajících politických nepokojů, které přerostly v Praze v ozbrojené potyčky, musely být habsburské dcery odvezeny do bezpečí, tedy zpět do Innsbrucku.¹⁷ Nad jejich výchovou od této doby bděl Ferdinand, který věnoval velkou pozornost jejich materiálnímu zaopatření, výchově a vzdělání. Také on byl na své dcery přísný – tak např. již v roce 1542 (?) vydal nařízení směřující proti tehdejšímu trendu využívat astrologii pro zdůraznění ženských půvabů a svým dcerám zakázal řídit se při výběru látek a zkoušení nového oblečení konstelací planet.¹⁸

Jedním z prvořadých úkolů Ferdinanda I. bylo zaopatření vhodných ženichů pro dcery. Sňatková politika hrála tradičně u Habsburků jednu z hlavních rolí a mocný evropský rod s její pomocí eliminoval možné zahraniční konflikty, popřípadě získával spojence do již probíhajících konkurenčních bojů. Úctyhodný počet 11 dcer, z nichž deset se dožilo dospělého věku, byl výhodný kapitál pro uskutečňování aliančních plánů. Ferdinand I. se snažil získat pomocí svých dcer spojence především v sousedních zemích. Jeho pozornost se obrátila hned zpočátku ke spřízněnému polskému rodu Jagellonců, kam provdal v roce 1543 svoji nejstarší dceru Alžbětu za následníka trůnu Zikmunda Augusta. Po dvouletém nepříteli šťastném manželství však Alžběta zemřela.¹⁹ V roce 1553 nabídl Ferdinand I. polskému králi svoji další dceru Kateřinu, v té době již ovdovělou vévodkyni mantovskou, ale ani toto manželství se nevydařilo. Kateřina byla od polského dvora zapuzena a zbytek života strávila v Linci.²⁰

V roce 1546 se u příležitosti říšského sněmu v Řezně konaly hned dvě svatby habsburských dcer. Arcivévodkyně Anna si vzala bavorského vévodu Albrechta (V.) – sňatek měl urovnat konkurenční vztahy s Wittelsbachy.²¹ Mladší sestra Marie se obětovala zájmům císaře Karla V., který doufal, že její svatba s Vilémem V. z Kleve vyřeší spory o vévodství Geldern.²²

K poměrně úspěšným patřily svatební projekty namířené do italských panovnických rodů. Jako první odjela za svým ženichem Františkem III. Gonzagou

---

16 Hausenblasová, Jaroslava: Prag als ein Knotenpunkt der höfischen Handelsnetzwerke in der Zeit Ferdinands I. (1526–1564). In: Ammerer, Gerhard et al. (eds.), Präzedenz, Netzwerke und Transfers. Kommunikationsstrukturen von Herrscherhöfen und Adelsresidenzen in der Frühen Neuzeit. Leipzig 2016, s. 11–25.

17 Tomek, Václav Vladivoj: Dějepis města Prahy, XI. Praha 1897, s. 350–355.

18 HHStA, fond Familienakten, kart 53/5, fol. 25.

19 Hamann, Brigitte: Die Habsburger. Ein biographisches Lexikon. Wien 1988, s. 87.

20 Tamtéž, s. 236–237.

21 Tamtéž, s. 54–55.

22 Tamtéž, s. 288.

arcivévodkyně Kateřina. Do Mantovy jí tehdy doprovázel její bratr, arcivévoda Ferdinand II. (Tyrolský) a slavnostní cesty se zúčastnila i řada českých šlechticů.²³ V roce 1561 do Mantovy zamířila i další dcera, Eleonora, která si vzala vévodu Viléma I. Gonzagu. Také ji k ženichovi odvezl arcivévoda Ferdinand II.²⁴ V roce 1565, tedy již po smrti Ferdinanda I. se provdala do Ferrary Barbora. Jejím manželem se stal Alfons II. d'Este.²⁵ Poslední „italskou“ nevěstou byla nejmladší Johana, která se po sňatku s Františkem I. Medicejským, vévodou toskánským, usídlila ve Florencii.²⁶

Z uvedeného přehledu je patrné, že v innsbrucké residenci žilo od roku 1547, tedy po smrti královny Anny, již jen sedm arcivévodkyň a jejich počet v důsledku sňatků se neustále snižoval. Na konci vlády Ferdinanda I. jich zde zůstalo již jen pět: Magdalena, Margareta, Barbora, Helena a Johana.

Na návštěvy Tyrolska neměl král, od roku 1558 císař, příliš mnoho času, a tak jeho péče o dosud neprovdané dcery probíhala spíše na dálku. Z jeho itineráře se dozvídáme, že od roku 1547 až do své smrti v roce 1564 navštívil Innsbruck pouze dvakrát. V roce 1555 se zde zastavil krátce na své cestě z Augšpurku do Vídně a zdržel se pouhých 16 dní (od 1. října do 16. října). Naposledy navštívil tyrolské sídlo na počátku roku 1563, když se vracel ze schůzky kurfiřtů ve Frankfurtu a z návštěvy Špýru a Freiburgu. Podle itineráře je zřejmé, že sem přijel nejpozději 1. února a setrval minimálně do 25. června.²⁷ V této době měl za sebou řadu politických úspěchů, k nimž patřila i korunovace jeho nejstaršího syna Maxmiliána českým (1562), římským (1562) a uherským (1563) králem. K úkolům, jež zbývalo Ferdinandovi do konce vlády zařídit, patřilo také zaopatření jeho neprovdaných dcer. Na jejich návštěvu si vyhradil celých pět měsíců, a tak měl dostatek času se přesvědčit, v jakých žijí podmínkách a jak se na jejich dvoře hospodaří. Výsledky kontroly však panovníka příliš neuspokojily, a tak se rozhodl dvůr a jeho provoz reorganizovat. Své představy a připomínky nechal sepsat do rozsáhlého dokumentu, který se dochoval ve dvou exemplářích. První z nich je uložen v Rakouském státním archivu

23 Bůžek, Václav: Ferdinand Tyrolský mezi Prahou a Innsbruckem. Šlechta z českých zemí na cestě ke dvorům prvních Habsburků. České Budějovice 2006, s. 73.

24 Sandbichler, Veronika: Eleonore, Erzherzogin von Österreich, Duchessa di Mantova e Monferrato „sempre così lucido specchio inanti gli occhi“. In: Nozze italiane. Österreichische Erzherzoginnen im Italien des 16. Jahrhunderts, Ausstellungskatalog. Innsbruck 2010, s. 83–86.

25 Seidl, Katharina: Herzogin Barbara – „allain, dass mir die waill gar lang ist“. In: Nozze italiane, s. 111–112.

26 Rauch, Margot: Großherzogin Johanna – „in hochbedrangter kommernis“. In: Nozze italiane, s. 139–144.

27 Gévay, Anton von: Itinerar Kaiser Ferdinands I. 1521–1564. Wien 1843, nestránkováno.

ve Vídni²⁸ a druhý v Tyrolském zemském archivu v Innsbrucku. Druhý vyhotovení však není úplné a rukopis není foliován.²⁹ Pro potřeby této studie byl proto využit exemplář vídeňský.

Text je rozdělen celkem do šesti částí, z nichž úvodní obsahuje řád (pořádek), podle něhož se má na dvoře hospodařit,³⁰ dále následují instrukce pro nejvyššího hofmistra a hofmistryni,³¹ aktuální seznam dvora,³² dopis pro podhofmistra (hausmistra),³³ instrukce pro tohoto úředníka³⁴ a instrukce pro podhofmistryni.³⁵

Již samotný rozsah úvodního textu o ekonomickém provozu na dvoře dává tušit důvody, proč Ferdinand I. k reformě přikročil. Nespokojenost panovníka s dosavadním neefektivním hospodařením v innsbrucké residenci, ale zřejmě i nedostatečná kvalita potravin a dalšího zboží pro jeho dcery si vynutily podrobný seznam všeho, co bylo na dvoře potřeba. Pro zajištění správného provozu jmenoval Ferdinand I. podhofmistrem a hausmistrem dvora Leonarda Giengera, dosavadního správce v Landecku, bez jehož vědomí se neměly nakupovat ani základní potřeby, jakými byly potraviny, vosk a látky pro šití oděvů. V textu řádu následují dále detailní pokyny, jak a kde objednávat tyto nezbytnosti. V případě masa radil panovník, aby dvorní řezník („Zuschrotter“) nakupoval na místních trzích uherské voly a dále je nechal vykrmovat na zdejších pastvinách, dále kupoval maso od místních řezníků v Innsbrucku a dbal na jeho kvalitu. Pozornost měla být věnována kontrole váhy masa a cenám. Drůbež a vejce měl dvorní nákupčí obstarávat u místních hospodářů (sedláků), v případě nutnosti měl nakoupit kvalitní potraviny v Bavorsku. Velkou nespokojenost vyjádřil panovník ohledně zvěřiny, která se málo objevovala na tabuli jeho dcer, a to jak srstnatá, tak pernatá. Doporučil, aby zvěřinu pro dcery obstarávali tzv. „Reisjäger“, tedy myslivci vyjíždějící na lov, a také fořti z jednotlivých tyrolských komorních panství.³⁶ Velkou pozornost věnoval Ferdinand I. dodávkám ryb. Doporučoval, aby zejména kapři byli objednáni v Čechách, a to v období Hromnic, pokud možno ve velkém množství do

---

28 HHStA, OMeA SR, kart. 183/4, fol. 1–143, opis.

29 Tiroler Landesarchiv, Innsbruck, fond Ferdinanda, sign. Pos. 54, kart. 49, nefoliováno, čistopis.

30 HHStA, OMeA SR, kart. 183/4, fol. 3r–84r, 12. 6. 1563, s. 1.

31 Tamtéž, fol. 84r–106r, 12. 6. 1563, s. 1.

32 Tamtéž, fol. 106v–126v, s. d., s. 1.

33 Tamtéž, fol. 127r–129r, 13. 6. 1563, s. 1.

34 Tamtéž, fol. 129v–138r, 12. 6. 1563, s. 1.

35 Tamtéž, fol. 138r–143r, 24. 6. 1563, Innsbruck, podepsán Ferdinand I., Erasm von Gera, Erasm Haidereich, J. Zoller,...? Harder.

36 HHStA, OMeA SR, kart. 183/4, fol. 6r–14v.

zásoby, čímž se ušetří náklady.³⁷ Kapři, ale také štiky a další ryby měly být dále loveny v potocích, rybnících a jezerech v Tyrolsku a měl na ně dohlížet tyrolský rybářský mistr. V případě nedostatku ryb se měly také nakupovat od bavorských a švábských rybářů.³⁸ Pro tabuli dcer doporučoval také solené a sušené ryby.³⁹ Z další potravin si instrukce všímá spotřeby cukru, koření (hřebíčku, skořice, muškátového oříšku, muškátového květu, zázvoru a pepře), který bude nutno kupovat ve Frankfurtu, Augšpurku a Norimberku nebo na trzích v Hallu a Schwazu či objednat u velkoobchodníků.⁴⁰ Tzv. Spezerei, čímž byly míněny mandle, rozinky, fíky, kapary, olivy, rýže, olej a mýdlo bylo potřeba nakoupit v jižním Tyrolsku, a sice v Bolzanu, Rovoretu či v oblasti jezera Garda.⁴¹ Zvláštní pozornost věnoval panovník ve svém řádu i nákupu sádla. Pro innsbrucký dvůr doporučoval především sádlo z Čech, které bylo k dostání v potřebném množství na trhu v Linci.⁴² Stejně jako koření, tak také vosk si přál kupovat v říšských městech či ve Vídni nebo v Linci. Z Dolního Rakouska či z Bavorska se mělo do Innsbrucku dopravovat obilí.⁴³

Další část řádu o hospodaření si všímá nákupu látek pro osobní potřebu arcivévodkyň a členů jejich dvora. Vlněná sukna, kterých nebylo potřeba příliš mnoho, byla k dostání běžně na pultech innsbruckých obchodníků, na trhu v Hallu či v Augšpurku. Problémy byly však s jejich nákupy. Objednávky u stříhačů sukna a kramářů se vyřizovaly dosud (zřejmě z vůle arcivévodkyň) neplánovaně dle okamžité potřeby a bez účetní evidence. Od této chvíle měl však na nákupy látek dohlížet nejvyšší hofmistr spolu s nejvyšší hofmistryní a vést o nich účetní záznamy.⁴⁴

37 HHStA, OMeA SR, kart. 183/4, fol. 15r: „Was nun zu solcher hofhaltung fur gruen visch not sein werden, als nemlich karpffen für gnöttigsten stuckh, die sollen in Beheim zu gelegner zeit als ungerlich umb Liechtmess zu ainem verrat bestellt, erkaufft und geen Ynnsprugg gebracht werden, es wäre dann sach, das die von behaimischen vischern zu Ynnsprugg in zimlichen kauf zubekomen sein mechten. Darinn soll nach rat und gelegnhait jeder zeit das nuzlichist bedacht und darnach gehandelt, damit wackhnus und merer uncosst erspart werde.“

38 Tamtéž, fol. 15v–18v.

39 Tamtéž, fol. 19v–20r.

40 Tamtéž, fol. 20r–20v.

41 Tamtéž, fol. 21r.

42 Tamtéž, fol. 21r–21v: „Das schmalz mag albegen zu Lynnz auf den jarmärckten, des man ain grosse anzal aus Behaim daselbst hinbringt, durch den verweser des vizdomb amts mit dem wolfailisten bestellt, oder aber sonst mit ainem hanndls oder kaufman gehandelt werden, der mit guetem behaimischen schmaltz in ainem zimlichen und leidenlichen khauff auf sein wacknus notdurfftige fursehung thue, wie soliches jeder zeit am rättlichisten und nuzlichisten zusein bedacht wirdet.“

43 Tamtéž, fol. 22r–22v.

44 Tamtéž, fol. 24r–24v.

Tito nejvyšší představitelé dvora měli také osobně kontrolovat dvorního krejčího, vyšivače, švadleny a ševce. Aby se zamezilo plýtvání či krádežím, měli být dokonce osobně přítomni při střihání látek a průběžně posuzovat jejich další práci, aby své služby nepřeceňovali. Také objednávání zboží z Nizozemí (především plátno na ubrusy a ložní povlečení) či z říšských měst u velkoobchodníků mělo podléhat dohledu nejvyššího hofmistra a hofmistryně.⁴⁵

Řád si dále všímá provozu kuchyně, práce kuchmistra a jeho pomocníků. Také při přípravě pokrmů bylo třeba dbát na to, aby se zbytečně neplýtvalo a byla vedena řádná evidence o spotřebě potravin a o platbách. Vrchní dohled nad hospodařením kuchyně náležel opět nejvyššímu hofmistru a hofmistryni. Ve výčtu povinností nechyběla ani pravidla pro dvorního mlynáře, a předpisy o dodávkách dřeva, másla, smetany a mléka na dvůr.⁴⁶ Zavedení úsporných opatření se dotkla i almužen, mimořádných odměn a darů při křtech dětí, k nimž byly arcivévodkyně zvány jako kmotry. Zde Ferdinand I. stanovil horní hranici ceny přineseného daru, a sice 4 zl. pro děti šlechticů a 2 zl. pro neurozené děti.⁴⁷

Ve výčtu povinností pro nejvyššího kuchaře a kuchyňského písaře apeloval panovník především na udržování čistoty při přípravě jídla a jeho servírování na tabuli jeho dcer. Na dvoře měly být dvě kuchyně, jedna pro arcivévodkyni a druhá pro dvorskou čeleď. V obou kuchyních však bylo přísně nakázáno šetřit s potravinami. Nepovolaným osobám byl vstup do kuchyní zakázán a stejně tak k servírování jídel byly určeni služebníci, kromě nichž se nikdo nesměl jídla dotknout. Zbytky ze stolů, které nebylo možno dále uchovávat, měly být odneseny zpět do kuchyně a odtud rozděleny jako almužny chudým lidem.⁴⁸

Za vhodnou příležitost k ušetření nákladů považoval panovník stolování. Měl bezpochyby mnoho příležitostí se přesvědčit, že právě během jídla dochází k nežádoucímu plýtvání, kterému bylo potřeba zabránit. V reformovaném řádu proto striktně vymezil počet osob, které měly právo se v innsbrucké residenci stravovat. Hosté a další osoby směli usednout ke společné tabuli pouze s vědomím nejvyššího hofmistra a hofmistryně.⁴⁹ Omezení se týkala také čepování vína a tzv. šlaftruňku, při němž panovala dosud velká volnost a na nějž měli podle panovníka nárok jen někteří členové dvora, uvedení v seznamu.⁵⁰ Nový dvorní řád si všímal povinností sklepmistra a tzv. písaře ve sklepích, kteří měli na starosti vydávání

---

45 Tamtéž, fol. 26v–28r.

46 Tamtéž, fol. 30r–35r.

47 Tamtéž, fol. 35(a),v.

48 Tamtéž, fol. 40r–44v.

49 Tamtéž, fol. 39v–40r.

50 Tamtéž, fol. 51v–52v.

vína a také chleba – vše při vedení řádných záznamů o spotřebě.⁵¹ Evidenci podléhalo i stříbrné nádobí, ubrusy, ručníky a ubrusky, o něž se staral „Silberkammerer“, který měl vše udržovat v čistotě. Bděl také nad chlebem a jižním ovocem, které bylo určeno na stůl arcivévodkyň, a kterého se nesměl nikdo jiný dotknout.⁵² K šetrnosti vybízela i ustanovení, která pojednávala o osvětlení, tedy především o nákupu vosku a výrobě a spotřebě svící.⁵³

Obavy o zdraví císařských dcer jsou patrné z částí textu, věnovaných práci dvorního lékárníka. Ten nesměl bez vědomí a souhlasu osobního lékaře arcivévodkyň pro ně připravit žádný lék a podat jim ho. Také on musel vykazovat ve svých účtech spotřebu léčivých prostředků.⁵⁴

Několik odstavců dokumentu si všímá stáji a povinností štolby, který byl zodpovědný nejen za koně dcer, jejich fraucimoru a některých dvorských úředníků, ale i za krmení (píci), sedla, postroje a další příslušenství potřebné k vyjížďkám. Koně jiných osob zde nesměly být ustájeny. Také štolba byl nabádán panovníkem, aby udržoval řádnou evidenci, svěřené věci udržoval v čistotě a pořádku a k tomu také vedl své podřízené ve stáji. Jeden z knechtů měl být vždy přítomen ve stáji, a to i v noci.⁵⁵

Přísná bezpečnostní pravidla platila pro celý hradní areál. Týkala se zejména nebezpečí požáru. Jednotlivé body řádu omezovaly zbytečné rozdělávání ohně a stanovovaly, že residence má být v denní i noční době pod dozorem strážců. Také ostraha jednotlivých bran nebyla podle mínění panovníka nyní dostatečná a byla třeba jí posílit. V hradním areálu měl být instalován také nový zvon, na nějž měli strážci v noci každou hodinu zvonit, přičemž se měli řídit údery hodin ve městě. Tím měla být zajištěna kontrola, že v noci skutečně hlídají a nespí. Z důvodů bezpečnosti byly v residenci zakázány hlučné zábavy.⁵⁶

K posledním bodům textu patřilo stanovení pravidel o výchově pážat na dvoře. Bylo jich celkem šest. Nad jejich mravy a školní výukou, která probíhala v innsbruckém jezuitském semináři, bděl preceptor. Pážata pocházející především z tyrolských šlechtických rodin dělala často společnost arcivévodkyním při jídle či během dne v jejich komnatách. Také zde se projevila šetrnost panovníka a křesťanské cítění, když nařídil, že obnošené šaty pážat mají být rozdávány chudým lidem.⁵⁷

51 Chléb pro arcivévodkyně pekl městský pekař v Innsbrucku, k čemuž dostával speciální mouku z dvorských zásob. Chléb pro čeledě pekl dvorní pekař – tamtéž, fol. 54v–56v.

52 V době jídla bylo vyloženo na tzv. kredenci, kterou tento opatrovník stříbrného nádobí hlídal – viz tamtéž, fol. 59r–60r.

53 Tamtéž, fol. 62v–64v.

54 Tamtéž, fol. 64v–65r.

55 Tamtéž, fol. 65r–69r.

56 Tamtéž, fol. 71r–75r.

57 Tamtéž, fol. 77r–79r.

Společný dvůr arcivévodkyň byl poměrně početný, tvořilo ho asi 120 lidí. Podobně jako všechny ostatní ženské dvory, i on byl rozdělen na část „ženskou“, tedy fraucimor, nad nímž měla vrchní dohled nejvyšší hofmistryně (Margareta Firmian z Friendsbergu), a „mužskou“, kterou spravoval nejvyšší hofmistr (Simon Botsch, dědičný tyrolský zemský maršálek), jemuž náležel také dohled nad provozem celého dvora. Podhofmistr (Leonard Gienger) s podhofmistryní (Anna Vollendin, vdova) a nejvyšší komornou (Dorota z Kuenachu) řešili především každodenní praktické úkoly.⁵⁸

Fraucimor tvořily neprovdané dívky z tyrolských a rakouských šlechtických rodin. Pouze jedno jméno by mohlo připomínat český, resp. slovanský původ své nositelky („Jungfrau Jhenitschka“⁵⁹). K jejich povinnostem patřila obsluha arcivévodkyň, s nimiž trávily celý den. Do fraucimoru však náležela také celá řada neurozených služebných, k nimž patřila prادلena, kuchařka, topička a další pomocnice.⁶⁰ Život žen měl podléhat, stejně jako na celém dvoře, pevným pravidlům. V instrukci pro nejvyšší komornou panovník zvláště důrazně nabádal, aby urozené dívky nebyly vystaveny tělesné či morální újmě. Z těchto důvodů zakazoval přístup všem nepovoláním osobám do jejich komnat. Také na veřejnosti, tedy v kostele, při procházkách či vyjíždkách na koni či na voze, nebo dokonce v samotné residenci při pobytu u otevřených oken, se snažil zamezit navazování nežádoucích společenských vztahů, především s muži. Stejně jako všichni členové dvora, i komorné měly být vedeny k bázni před Bohem a dodržování principů katolické víry.⁶¹

Muži tvořili zbývající část dvora, kam patřil „Silberkämmerer“ (opatovník stříbrného nádobí) se svými pomocníky, personál kuchyně, sklepů a spíže, stájí, pážata, dvorní kaplan, krejčí, lazebník („Hofbarbierer“), lázeňský („Pader“) a strážci residence.⁶²

Přestože v centru pozornosti Ferdinanda I. byly při sestavování dvorního řádu a jednotlivých instrukcí především povinnosti členů dvora, nacházíme v textu i zmínky, týkající se přímo chování a životního stylu jeho dcer. V roce 1563, tedy v době sepsání reformovaného řádu, byla již většina arcivévodkyň dospělých. Nejstarší Magdaleně bylo 31 let a nejmladší Johana dovršila 16 let svého života. Jejich otec vyjádřil v textu uspokojení nad jejich věrností ke katolické víře a chválil také pilné návštěvě bohoslužeb. Spatřoval však zřejmě ještě jisté rezervy v jejich vzdělá-

---

58 Tamtéž, fol. 106r–126v.

59 Tamtéž, fol. 109v.

60 V seznamu se setkáváme i s málo obvyklými ženskými profesemi, jako „vischdiern“ nebo „ain weib, so den yndianischen pfaben außwart“ – tamtéž, fol. 115v.

61 Tamtéž, fol. 138r–143r.

62 HHStA, OMeA SR, kart. 183/4, fol. 106v–126v.

ní, protože se zmínil o svém úmyslu zřídit opět místo preceptora, který by měl na starosti jejich výuku.⁶³ Na srdci mu však leželo především zdraví dcer, což je patrné nejen z častých zmínek o potřebné kvalitě potravin, udržování čistoty a pořádku v jejich komnatách a při stolování, ale také důrazný pokyn pro nejvyššího hofmistra, který měl dohlížet na dostatečný pohyb arcivévodkyň na čerstvém vzduchu. Stejně jako své syny, také dcery nabádal Ferdinand I. ke svornosti a jednotě.⁶⁴

Na konci června 1563 Ferdinand I. tyrolskou residenci opustil a za rok nato (25. července 1564) ve Vídni zemřel. Po jeho smrti byly provdány také arcivévodkyně Barbora a Johana. Zbylé tři sestry, Magdalena, Markéta a Helena odešly do ústraní kláštera v Hallu v Tyrolsku (Haller Damenstift) a uvolnily tak innsbruckou residenci pro nového panovníka – arcivévodu Ferdinanda II., který sem v roce 1567 přesídlil z Čech.

Závěr

Dvorní řád, který Ferdinand I. nechal sepsat pro své dcery v Innsbrucku v roce 1563, byl jedním z posledních dokumentů tohoto typu, které panovník během své vlády vydal. Zanechal nám v něm nejen svědectví o podobě a fungování konkrétního dvorského aparátu, ale také o obecných principech, jimž podléhal provoz na ženských habsburských dvorech v období renesance. Pohnutky pro jeho vydání byly především ekonomické, tj. nová opatření měla snížit náklady na vedení dvora, které hradil panovník z prostředků Hornorakouské komory v Innsbrucku. Právě četné zmínky o nákupech a objednávkách zboží nám dovolují učinit si představu o rozsáhlých obchodních sítích, v jejichž centru byl Innsbruck a které zahrnovaly i české země. Informace o zvycích a ceremoniích v tyrolské residenci dávají tušit, že stejným či obdobným pravidlům podléhal i život na Pražském hradě, když zde pobývala královna. Řád je však také svědectvím o péči, jíž věnoval Ferdinand I. svým dcerám po smrti Anny Jagellonské. Důraz na zabezpečení kvalitního jídla, čistoty prostředí, v němž žily, pohybu na čerstvém vzduchu a neustálém vzdělávání, s nímž se v textu setkáváme, nám představuje císaře Ferdinanda I. v dosud neznámé podobě – jako starostlivého a pečlivého otce.

63 Tamtéž, fol. 95r, v.

64 Tamtéž, fol. 89r–90r.

Der Hof der habsburgischen Erzherzoginnen und seine Reform im Jahr 1563

Kaiser Ferdinand I. (1503-1564) stellte im Jahr 1563 ein umfangreiches Dokument aus, dessen Inhalt eine Bestimmung betreffend die Reform des Hofes seiner fünf bislang unverheirateten Töchter war, die in Innsbruck lebten: der Erzherzoginnen Magdalena, Margarethe, Barbara, Helena und Johanna. Die Beweggründe für die Verfassung dieser Hofordnung waren vor allem ökonomischer Natur, d.h. die neuen Maßnahmen sollten die Kosten der Hofhaltung senken. Aus den zahlreichen Erwähnungen über die Ankäufe und Bestellungen von Waren (bes. von Lebensmitteln und Stoffen) können wir uns eine Vorstellung von den umfangreichen Handelsverbindungen machen, in deren Zentrum Innsbruck stand und die neben Süd- und Nordtirol, den österreichischen Ländern und einer Reihe von Reichsstädten (Frankfurt, Augsburg, Nürnberg u.A.), auch die Niederlande und die böhmischen Länder umfassten. Ein Bestandteil der Ordnung ist auch ein Namensverzeichnis des Hofes, das ungefähr 120 Menschen umfasste und in einen männlichen und weiblichen Teil (Frauenzimmer) gegliedert war. Die exakte Eingrenzung der Verpflichtungen der einzelnen Hofmitglieder zeugt nicht nur von weiteren Sparmassnahmen, sondern auch von dem Streben, den Erzherzoginnen einen abgesicherten und bequemen Lebensstil zu ermöglichen, der ihrer gesellschaftlichen Stellung entsprach. Durch die Betonung qualitätsvoller Speisen, der Sauberkeit des Lebensumfeldes der Töchter, der Bewegung an der frischen Luft, der andauernden Bildung und Erhaltung des katholischen Glaubens, worauf wir in den Texten treffen, begegnet uns Kaiser Ferdinand I. in einer bislang unbekanntem Gestalt – als fürsorglicher und gewissenhafter Vater. Die Hofordnung aus dem Jahr 1563 ist für uns heute vor allem ein Zeugnis der allgemeinen Prinzipien, denen die Hofhaltung der Habsburgerinnen in der Renaissancezeit unterlag.

The court of Habsburg Archduchesses and its reform in 1563

The emperor Ferdinand I (1503–1564) issued an extensive document in 1563 that pertained to a reform of court of his five unmarried daughters living in Innsbruck at the time: Archduchesses Magdalena, Margareta, Barbara, Helena, and Johana. Reasons for writing up such a court order (Hofordnung) were mostly economical, i. e. the new measures were to reduce the costs necessary for court maintenance. From frequent mentions about purchases and goods orders (especially food and cloth), it is possible to make a picture of vast merchant networks with Innsbruck in their centre that included, apart from South and North Tyrol, Austrian Lands and many imperial cities (such as Frankfurt, Augsburg, Nuremberg), also the Netherlands and Bohemian Lands. As a part of the court order, there is also a name list of all court members, in total of 120 people, divided in the women's section (fracimor) and men's section. A precise description of court members' duties provides testimony not only about other cost-saving measures, but also about effort to ensure a safe

and comfortable lifestyle for archduchesses, corresponding to their social status. An emphasis on ensuring of quality food, clean environment, in which the daughters lived, activities on fresh air, continuous education and observation of catholic faith present the emperor Ferdinand I in a new light – as a caring and careful father. The court order from 1563 is, first of all, an evidence on general principles that regulated the running of female Habsburg courts in the Renaissance time.